

СЕЛО ЯК ОСЕРЕДОК ФОЛЬКЛОРОТВОРЕННЯ

Микола ДМИТРЕНКО

Copyright © 2011

У світовій гуманітарній науці термін “фольклор як народна традиційна творчість” загальнозрозумілий, хоча учені західної півкулі та й деякі європейські науковці (зокрема й автори дефініції, що її в 1989 році оприлюднено через ЮНЕСКО) його розуміють досить широко – головню як комплекс обрядів, звичаїв, пісень, легенд, переказів, танців, інструментальної музики тощо, які зберігають тяглість у поколіннях і залишаються або в законсервованих, або у пасивних формах. У багатьох країнах світу автентична традиційна творчість у своєму підґрунті існує лише як пам’ятка минулих епох, а тому втратила, так би мовити, етнічну імунітетно-оберегову функцію і суттєво не впливає на боротьбу за збереження самоідентичності, патріотизму, пошанування попередніх поколінь (культ предків). Відтак глобалізаційні тенденції витворення єдиної світової монокультури у формах розваги, кітчу, фарсу в останнє десятиліття даються взнаки: руйнування традиційної творчості відбувається прискореними темпами.

Для України порятунком від хвороб цивілізації завжди був фольклор, тобто та усна народна творчість, що генетично закодувала в образах-символах безсмертні смисли буття. У фольклорі закодовано вічність гармонійної творчості розуму й серця багатьох поколінь. Проте фольклор – це не тільки далеке чи недавнє минуле, але й наше сучасне, адже він, як стверджував геніальний українець Олександр Потебня, твориться безперервно, повсюди й скрізь, “щогодинно й щохвилино, де розмовляють і думають” [5, с. 59].

В умовах транснаціоналізації культури на фольклор іноді дивляться як на продукт віджилих епох, як на певну декорацію-ілюстрацію, що заважає сильним світу цього фантастично збагачуватись, формуючи повальну індустрію шоу-бізнесу і розваг, єдиний тип світової монокультури масового вжитку переважно для підлітків та молоді. Тенденції відлучення дітей, юні, молоді від кришталевих

джерел національної самобутності й культурного розмаїття, від усвідомлення власної причетності до унікальної культури предків створюють загрозливу ситуацію розриву духовно-культурних зв’язків між поколіннями, спричинюють зниження загального рівня культури, ведуть до втрати морально-етичних норм і формують філософію песимізму, соціальної пасивності, самотності, безпорадності й безвиході (фаталізму). Усе це стає підґрунтям для збагачення представників світової глобалізаційної макроекономіки і злочинного світу через культивування антигуманних виробничих технологій, активізації процесів куріння, наркоманії, алкоголізму, проституції, торгівлі дітьми, поширенні азартних ігор тощо. Зупинити негативні тенденції в житті людства здатний фольклор кожного народу за умови державної турботи про його збереження, охорону, пропаганду й відродження у прийнятних для сучасності формах.

В Україні з різних причин (тиску глобалізаційних процесів, наявності деформаційних впливів радянської доби, відсутності чіткої державної політики у сфері підтримки національної культури) спостерігаються тенденції до згасання усної традиційної творчості, забуття й відмирання багатьох автентичних явищ народної обрядовості, звичаєвості, пісенності, оповідальності. Загрозу збереженню й поширенню фольклору становить тривала відсутність загальнодержавницької ідеології, що ґрунтувалась би на українській національній ідеї з відповідними ціннісними орієнтаціями на утвердження парадигми власної природовідповідності, а не на глобалізаційні чи локально-глобалізаційні, регіональні стереотипи підпорядкованості, залежності й духовно-культурної аморфності. Нині експансія чужого в Україні загрожує знищенню власне українського національного духовно-культурного продукту, що вироблявся впродовж багатьох століть. Криза української влади впродовж тривалого періоду спричинилася до того, що

й досі не вироблено чітких пріоритетів щодо підтримки національного виробника у часопросторі народної традиційної культури – чи не єдиному видові творчості без цензури; до того ж нема значних державних капіталовкладень у збирання (фіксацію), дослідження, збереження й пропаганду усної народної творчості.

Усна нематеріальна традиційна культура – основа основ української нації, джерело мови, народного світогляду, професійного мистецтва. Неувага до фольклору – це втрата того ґрунту, на якому ростуть і плодоносять генетична пам'ять народу, його розум, душа й серце, формується дерево сучасного і майбутнього буття держави. Отже, соціальне, економічне, політичне і культурне значення фольклору в історії надзвичайно велике; завдяки фольклору збережено самотність націй і культур, забезпечено розмаїття й багатство загальнолюдської культури. Втрата чи знищення усних традиційних культур, їхній занепад може призвести до морально-духовних і світоглядних катастроф людства.

Особливо небезпечна втрата традиційних надбань фольклору для України, адже він справіку творився в єдності з мовомисленням, з космосом, у поєднанні з працею, побутом і дозвіллям, формував ідеальний світ майбутнього. Позбавити українців образно-емоційно й раціонально-прагматично пізнавати світ, відтворювати спадщину поколінь і творити рідною мовою нове – це позбавити їх власної духовно-культурної сутності, національної ідентичності, що рівнозначне фізичній загибелі. Внаслідок зменшення питомої ваги фольклору в суспільному повсякденні й житті кожного громадянина відбулися й певні трансформації у свідомості та діях багатьох людей: виродження ідеального світогляду й формування надмірної залежності від матеріальної субстанції; породження таких явищ, як перекотипольність, манкуртизм, “хатокрайність”, знецінення статусу національної належності, соціальна пасивність, ізоляційність, конформізм, потурання носіям негативних ціннісних орієнтацій, послаблення рівня самодисципліни, подвійна мораль, відсутність мети, ідеалів. Натомість роль фольклору в навчанні й вихованні особистості штучно принижується на всіх рівнях: у засобах масової інформації поширюються негативні оцінки українського національного субстрату; викривлено тлумачиться менталітет українців; висміюються українські обереги.

У навчальних програмах для загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв вихолощується

український національний сегмент, скорочується кількість годин на вивчення української мови, літератури. Курси народознавства, українознавства з волі державницьких опікунів освіти стали українським дітям не обов'язковими; загальноосвітні школи намагаються перетворити на церковно-приходські та футбольно-спортивні... Освітня система в Україні потребує оновлення змісту та методів навчання в форматі впровадження національної доктрини [див. дет. 1, с. 3–8].

Для успішної розбудови Української держави особлива роль належить формуванню національної свідомості, пам'яті, патріотизму юного громадянина. Реалізації такої надзвичайно важливої місії сприятиме обов'язкове викладання в загальноосвітніх закладах українського фольклору та етнографії як базових навчальних дисциплін. Український фольклор як визначальна складова традиційної народної культури, носій мови й світогляду – універсальний засіб вираження ментальності українців і важливий чинник формування національної самосвідомості, формування духовного світу особистості, її морально-естетичного розвитку, психодуховної самодостатності.

Виняткова важливість пізнання фольклору як у нашій країні, так і в усьому світі спричинене передусім гуманістичними устремліннями, спрямованими на збереження людини, нації, людства загалом. Бурхливий розвиток інформаційних технологій забезпечує великі можливості обміну культурними цінностями, знанням традицій, звичаїв, усної творчості народів світу. Україна з високорозвинутою традиційною народною культурою може стати гідним репрезентантом своїх надбань, у діалозі культур і традицій продемонструвати справжній атракціон унікального мистецтва, що творилося протягом тисячоліть.

Особливої актуальності набуває фольклор, безпосередньо пов'язаний із мовою, історією, краєзнавством, родинознавством. Як відомо, фольклор має соціолокальне походження, а тому варто посилити дослідницьку увагу до осередків фольклоротворення на місцях. Ці осередки – скрізь: у селі, в місті, в парламенті, у полі, в цеху, в студентській аудиторії... Для української фольклористики досі мало вивченим залишаються міський фольклор, фольклор професійних середовищ. Проте в основі своїй це творчість нова або така, що не має всенародного поширення і часто-густо ідентифікується з індивідуальним авторством (за винятком деяких сатиричних, політичних, тю-

ремних творів тощо). Традиційно фольклорна творчість народу стала явищем світогляду як творчість тих, хто безпосередньо пов'язаний із ПРАЦЕЮ, виробництвом (мисливство, хліборобство, ремісництво та ін.), самозахистом (козацтво).

Від часів дотрипільської цивілізації в українському фольклорі простежуються сегменти архаїчної творчості, передусім обрядової, ритуальної, пов'язаної із сакральною сферою буття. Свого часу О. Потебня писав, що календарно-обрядова творчість українців сягає давніх епох, скажімо, веснянкова пісня *“А ми просо сіяли”* виникла не менше як шість тисячоліть тому. Сучасний дослідник історичного синтаксису фольклору А. Іваницький вважає, що епоха неоліту знаменувала перехід людинності від непродуктивного мисливства до продуктивного скотарства і землеробства, до відкриття колеса, жорен (зернотерки), ткацького верстата, гончарного круга, приручення коня, собаки тощо [2, с. 125]. Тоді ж формуються музично-структурні типи календарної обрядовості, а також і родинної, зокрема перше – весільної.

Епоха трипільська закріпила й розвинула паростки усної колективної творчості. Великі поселення на декілька тисяч (протоміста) об'єднували роди, які активно спілкувалися між собою, поширюючи певні форми пізнання світу та світовідтворення. Творчість окремих родів ставала надбанням ширших кіл, народжувалась традиція, яка зберігала свою тяглість протягом століть. Родова пам'ять зберігала традиційну творчість і знання у випадках переселень на інші місця проживання. Роль природи, ландшафту, звичаїв, обрядів соціолокального середовища були надзвичайно важливими факторами фольклоротворення і в наступні періоди розвитку людини й суспільства, в якому до уваги брали не тільки міфопоетичні, ритуально-сакральні, а й історичні, соціально-побутові чинники. До ХХ століття усна традиційна культура зберігала багато своїх основних функцій та форм. Динаміка традиції у зв'язку з розвитком цивілізації, науково-технічним прогресом з еволюційного шляху стала на шлях революційно-руйнівний з елементами творчими. Особливо помітно ці процеси відбувалися в містах, села ж зберігали консервативні елементи світогляду й родогенетичної творчості довше. Ще й нині можна в багатьох місцевостях України натрапити на автентичні осередки фольклорного виконання, що, скажімо, не трапляється у високорозвинутих країнах Європи.

Відомий дослідник-народознавець Р. Кирчів у книзі *“Із фольклорних регіонів України”* зазначає, що в новочасній науковій літературі утвердився погляд на те, що фольклор етносу – це “система локальних традицій”, що “фольклорна традиційна культура у своєму конкретному наповненні завжди регіональна і локальна” (Б. Путілов), що у своєму функціонуванні і розвитку вона пов'язана із певним просторово обмеженим середовищем, є “локальною художньою культурою”. Ця реальність пояснюється дією і впливом загальних чинників, якими зумовлена регіональна варіативність і всіх інших складових традиційно побутової культури етносу, зокрема збереженістю і проявом на місцевому рівні культурних пережитків колишніх родових і племінних спільностей, які інтегрувалися в народ [3, с. 10].

Хоч фольклор твориться скрізь, *українське село було й залишається осередком фольклоротворення, збереження традиції*. Як відомо, твори фольклору мають декілька фаз життя: виникнення, активного функціонування, згасання, пасивного збереження (консервування), забуття (відмирання). Час від часу у суспільстві актуалізується потреба на певні фольклорні жанри, із пасивних запасів твори впливаються в нові контексти буття, відроджуються, виконуються на запити доби. Навіть такий законсервований жанр фольклору, як думи, що активно функціонував протягом декількох століть, у ХХ – на початку ХХІ століття набув поширення через концертне виконавство, популяризацію українського народного мистецтва й України у світі.

Соціолокальне середовище – найродючіше підґрунтя для творчості, що виникає і поширюється усно. Можна навести чимало прикладів того, як в одному населеному пункті було зафіксовано тисячі фольклорних творів. Скажімо, Павло Гнідич у с. Бацманах Роменського повіту на Сумщині записав сотні народних пісень, казок, легенд, переказів й опублікував їх 1915–16 роках кількома збірками. Сільський учитель Гнат Танцюра в 1920-х – 1950-х у своєму рідному селі Зятківцях Гайсинського району Вінницької області записав декілька тисяч пісень, багато прислів'їв та приказок, загадок, замовлянь, переказів. Від талановитої народної співачки Явдохи Зуїхи, відомої нині в усьому світі, записано 1008 пісень! (*“Пісні Явдохи Зуїхи”*. – К., 1965. – 810 с.). Окрім цього, Гнат Танцюра здійснив опис традиційного весілля: опис обряду за етапами, 800 пісень, 144 танці та ігри (*“Весілля в селі*

Зятківця”. – К., 1998. – 404 с.) і створив перлину краєзнавства – історію рідного села Зятківці, де переплелися пісня й доля подільського краю (“*Зятківці. Історико-етнографічний нарис*”. – К., 2006. – 640 с.).

Яскравий приклад багатого функціонування усної традиційної творчості – смт Погребище Вінницької області. У ХХ столітті там збирач фольклору Настя Присяжнюк записала величезну кількість матеріалів: понад 50 тисяч прислів’їв та приказок, декілька тисяч пісень, сотні голосінь, замовлянь, легенд, переказів, прикмет. Поки що з цієї багатющої скарбниці опубліковано лише частку – академічний том “*Пісні Поділля*” (1976), записи голосінь (“*Голосіння, тужіння, плачі*”. – К., 2007). Від Насті Присяжнюк записував народні голосіння К. Квітка, таких декілька записів на фонографі потрапили до Британського музею в Лондоні.

Фактично в кожному українському селі й сьогодні можна зафіксувати чимало зразків усної народної творчості, а відтак упорядкувати й видати антології фольклору різних жанрів, зберегти ці скарби для нащадків. На жаль, не скрізь є такі великі ентузіасти-збирачі, як Гнат Танцюра, Настя Присяжнюк чи наш сучасник фольклорист Іван Хланта на Закарпатті, який записав і видрукував десятки збірок пісень, казок, легенд і переказів, створив у рідній школі села Копашнево Хустського району унікальний *Музей книги*.

Велику роль у збереженні й популяризації традиційної творчості відіграє краєзнавча література. Історія населених пунктів безпосередньо пов’язана з фольклоротворенням, це засвідчують передусім топонімічні легенди й перекази, а також твори про конкретні історичні події чи документальних героїв – полководців, діячів повстанських рухів, масових заходів, засновників сіл. Нещодавно побачила світ книга, що у своїй назві містить жанрове означення “легенда”: *Роглев Х. Й., Бошицький Ю. А., Голубаха І. А., Мунін Г. Б. Легендарні села України*. – К., 2009. – 256 с. (сюди, зокрема, увійшли розповіді про такі села, як Трипілля, Сокиринці, Микулинці, Невицьке, Качанівка, Дениші, Млинів та ін.).

Краєзнавча тематика особливо актуалізована в останнє десятиліття. Опубліковано низку помітних досліджень історій конкретних сіл та містечок, на що раніше відчувався духовний голод: *Качкан В. Незнищене село: сторінки історії села Рибного Тисменицького району у слові і документах*. – Коломия, 2000. – 196 с.; *Клишта П. І. Село Зазим’є на Київщині:*

Істоико-краєзнавчий нарис. – К., 2000. – 224 с.; *Гром Г. Франкові Нагуєвичі*. – Дрогобич, 2004. – 284 с.; *Легендарна Буша: Історія, перекази, поезія*. – Вінниця, 2004. – 120 с.; *Романюк Я., Романюк Л. Залуччя над Черемошем*. – К., 2004. – 262 с.; *Панчук В. Мар’янівка – пісня і доля*. – К., 2004. – 324 с.; *Коритко Р. Данильче – село Опільської землі*. – Львів, 2005. – 424 с. та ін.

Чимало видань безпосередньо висвітлюють фольклорно-етнографічну традицію сіл: *Медведик П. Село Жабиня на Зборівщині: Весілля. Народні звичаї та обряди*. – Тернопіль, 1996. – 224 с.; *Пісенна традиція села Лука / Автор-упорядник І. Павленко*. – К., 2009. – 248 с.; *Кравченко В. Зібрання творів та матеріали з архівної спадщини*. – Т.2 / Упоряд. О. Рубан. – К., 2009. – 640 с. (сюди увійшли фольклорні та етнографічні матеріали, зібрані відомим ученим В. Кравченком та його кореспондентами у селі Беги Коростенської округи).

Енциклопедією одного села можна назвати велику за обсягом працю, справжній сучасний фоліант: **Мовчан В. П., Нерубайський І. А., Олійник В. Й. Криві Коліна крізь терни і роки. В історії села – історія України** [5]. Це науково-популярна, щедро ілюстрована розповідь про історію села Криві Коліна Тальнівського району на Черкащині. Для того щоб читач зміг уявити тематично-хронологічні обшири видання, варто бодай назвати структурні підрозділи.

У передмові “*З любов’ю до рідного краю*” Степан Горошко – кандидат історичних наук, голова історико-культурологічного товариства імені Докії Гуменної – наголошує на подвижництві авторів книги: поета й журналіста Івана Нерубайського, краєзнавця Василя Олійника та місцевого мецената доктора економічних наук Володимира Мовчана. Автор передмови слушно наголосив на вагомій ролі фольклору – усної історії – у написанні краєзнавчої праці, своєрідної перлини, що виграє багатьма барвами. Це не тільки соціально-побутові, родинні перекази, а й пісні, частівки, примовки, прислів’я та приказки про різні часи й епохи від давнини до катаклізмів ХХ століття.

У частині першій подано інформацію про первісні поселення на території краю, а також безпосередньо на кривоколінських землях. У другій частині “*Там, де Тікич круто в’ється*” вміщено розмаїтий матеріал, що стосується заснування та становлення села Криві Коліна; висвітлено історію кривоколінської церкви та життєписи священників; розділ “*Наша річка*.”

Усе про Гірський Тікич – дивовижна розповідь на основі архівних документів, фольклорних свідчень, численних фотоілюстрацій про “ріку народної долі”. Цікаві, безсумнівно, топонімічні перекази про походження назв кутків села.

Частина третя названа “*Кривавий ХХ вік, або століття розтерзання України*” містить конкретні матеріали, що торкнулися людських доль, сімей, що вражають уяву. Це ті факти, що засвідчують істинну суть правителів, творців суспільних катаклізмів, родинних, національних трагедій, а найголовніше – оптимізм українців.

Наступна частина – “*Наші вічні оберіги*”. На першому місці – українська мова. Мова народу, мова держави. Проблема функціонування української мови в новочасі. Далі йдеться про *храм науки* – кривоколінську школу від церковно-парафіяльної та земської до лікнепу, семирічки, неповної середньої, середньої загальноосвітньої. Подано чимало фотоілюстративного матеріалу: учителів, учнів, випуски школи, починаючи від 1940 року до 2009-го. Розкрито історію сільських ясел та садочка, кривоколінських криниць, деяких родин, народних умільців та майстрів, місцевих поетів тощо.

П’ята частина “*На межі тисячоліть*” вміщує переважно публіцистичні матеріали з домінантою “Пильнуймо Україну. Любімо Україну!”. На завершення подано альманах “*Вулицями мого села*” – цікаве поєднання науково-біографічного та художньо-публіцистичного стилів у виконанні краєзнавців та учнів (твори). Перед змістом наведено чималий за кількістю перелік наукової літератури та використаних джерел. Здається, *в Україні на сьогодні ця книга – найфундаментальніша щодо задуму та втілення, коли йдеться про історію одного села, використання народних переказів, спогадів, документів, оригінальних ілюстрацій, малюнків, схем.*

У кожній історії села автори – професійні історики, краєзнавці, місцеві аматори – використовують зразки усної народної традиційної творчості. Це одна з органічних писемних форм поширення фольклорних скарбів. Само собою зрозуміло, що такі краєзнавчі видання – значний внесок у формування національної самосвідомості народу, відродження традицій, патріотичного виховання, родинознавства, в турботу про природу й екологію душі.

Отже, українське село як осередок фольклоротворення залишається потужним фактором пізнавально-інформаційної діяльності, естетичного смислонаповнення та формування високих і світлих ідеалів добра, любові, пам’ятливості, працьовитості, вірності Батьківщині.

1. Дмитренко М. Український фольклор і глобалізація: проблема збереження генетичного коду // Фольклористичні зошити. – Вип. 10. – 2007. – С.3-10.

2. Іваницький А. І. Історичний синтаксис фольклору. Проблеми походження, хронологізації та декодування народної музики. – Вінниця, 2009. – 404 с.

3. Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України: Нариси й статті. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2002. – 352 с.

4. Потєбня А. А. Из записок по теории словесности. – Харьков, 1905. – 652 с.

5. Мовчан В.П., Нерубайський І.А., Олійник В.Й. Криві Колі крізь терни і роки. В історії села – історія України. – К.: КВІЦ, 2010. – 712 с.: іл.

АНОТАЦІЯ

Дмитренко Микола Костьович.

Село як осередок фольклоротворення.

У статті висвітлено роль села у фольклоротворенні; подано короткий екскурс у процес формування фольклору як традиційної творчості й наголошено на тому, що за походженням це завжди творчість локальна, яка поширюється й набуває ознак етнічної традиції; доведено, що важливу функцію у поширенні фольклорних творів виконує краєзнавча література, зокрема та, що безпосередньо стосується історії сіл.

АННОТАЦИЯ

Дмитренко Николай Костевич.

Село как ячейка фольклоросозидания.

В статье освещена роль села в фольклоротворчестве; изложен краткий экскурс в процесс формирования фольклора как традиционного творчества и акцентировано внимание на том, что по своему происхождению это всегда творчество локальное, которое при распространении набирает черт этнической традиции; доказано, что важную функцию в распространении фольклорных произведений выполняет краеведческая литература, в частности та, которая непосредственно касается истории сел.

ANNOTATION

Dmytrenko Mykola.

Village as the Centre of Folk Creation.

In the article the role of a village in the folk creation has been described, the brief excursus to the process of forming of folk art as a traditional creation has been carried out and it has been stressed that its origin is always a local creation which spreads and gets the features of ethnic tradition, it also has been proved that the local literature is very important in the distribution of folk works.

Надійшла до редакції 9.11.2010.